

Вікторія Бондаренко

ПОЛТАВЩИНА У СТАНОВЛЕННІ А. С. МАКАРЕНКА

Педагогічний доробок А. С. Макаренка до сьогодні залишається актуальним для розв'язання важливих завдань виховання. Полтавщина і Полтавський учительський інститут відіграли визначальну роль у становленні талановитого педагога [3].

Антон Семенович народився 1 (13) березня 1888 р. у м. Білопілля Харківської губернії (зараз Сумська обл.) у сім'ї маляра-полірувальника залізничних майстерень. У 1896 р. він вступив до місцевого двокласного залізничного училища. У 1901 р. сім'я переїжджає до м. Крюків (Полтавська обл.), де А. С. Макаренко блискуче склав екзамени і вступив у другий клас Кременчуцького училища, яке закінчив у 1904 р. з відмінними оцінками, і в цьому ж році вступив на однорічні педагогічні курси при училищі. Пізніше вчителі цього училища писали про студента Макаренка, що він учився прекрасно, мав виняткові здібності і витримку. Пробні уроки завжди проводив на "відмінно". У 17 років Антон Семенович розпочав учительську діяльність у Крюківському залізничному училищі, був помічником учителя, потім викладав російську мову, малювання, креслення. Він проявляв ініціативу в організації виховної роботи з учнями. У 1914 р. в Полтаві відкрився учительський інститут. А. С. Макаренко, маючи 9-річний досвід учительської діяльності, блискуче склав вступні іспити з усіх загальноосвітніх предметів і був прийнятий до інституту, у тому ж році він був зачислений казенним стипендіатом. Навчаючись в інституті, Антон Семенович був найактивнішим читачем

бібліотек, брав участь у педагогічних конференціях в інституті. Читання для нього було життєвою потребою. Він отримав, як сам писав, прекрасні знання з природознавства, загальної біології, географії, економічної політики, соціальної історії, логіки, психології, педагогіки. Закінчив Полтавський педінститут у 1917 р. із золотою медаллю, високу оцінку отримала його випускна наукова робота, "Криза сучасної педагогіки". Не отримавши дозволу вступати до Московського вишу, А. С. Макаренко деякий час працював учителем зразкового училища при Полтавському учительському інституті, з 1918 по 1919 р. працював інспектором (директором) Крюківського вищого початкового залізничного училища, тут проявилися його організаторські здібності та педагогічний талант. Навесні 1919 р. у фруктовому садку він організував продуктивну працю вихованців училища. У цей період А. С. Макаренко відкриває вечірні курси для робітників, викладає російську мову, історію, займається культурною просвітою, створює драматичний колектив, ставить п'єси Чехова, Островського, Гоголя. У 1919 р. він переїжджає до Полтави, де завідує міським початковим училищем. Колеги писали, що їх завжди дивували спокійний, рівний, діловий настрій класу, про порушення дисципліни на уроках Антона Семеновича говорити не доводилося, учні намагалися наслідувати його в усьому: у ході, у позах, в умінні уважно слухати іншого, в одязі [4].

З вересня 1920 р. Макаренко обіймав посаду завідуючого колонією неповнолітніх правопорушників, яка знаходилась спочатку на хуторі Триби, а потім у с. Ковалівці (нині Полтавського району), у колишньому маєтку поміщиків Трепке. У 1921 р. колонії було присвоєно ім'я М. Горького. Полтавський період педагогічної діяльності великого педагога був надзвичайно багатий та насичений. Новаторським методом завідувача колонії було вдале поєднання навчання дітей у школі з виробничою працею на підприємстві. Фундаментом його вчення була вимога підкорюватися колективові. Таким чином, "складні" підлітки, які зневажали порядність та законність у суспільстві, вчилися правильно будувати відносини у колективі, а також підкорятися колективним рішенням. Значний акцент у вихованні було поставлено також на те, щоб діти навчалися вимогливості до себе. Втілення у життя таких намірів вимагало чимало роботи та терпіння.

Працюючи з колишніми правопорушниками, Антон Семенович керується принципом, що немає дітей морально дефективних (маючи на увазі занедбаність і невихованість дитини), а є діти, які тимчасово потрапили в біду, тобто ігнорував протиправне минуле вихованців. Життєдіяльність колонії орієнтувалась на реальність радісного майбуття, на виховання у підопічних високого почуття відповідальності перед своїм колективом і суспільством. А для цього необхідно було запровадити нові організаційні, навчальні і трудові форми

функціонування і виховної діяльності у колонії. І педагог-новатор з успіхом утілював це у практику своєї роботи.

Для подальшого розвитку колективу вихованців, А. С. Макаренко у травні 1926 р. здійснює злиття колонії ім. М. Горького і вкрай занедбаної дитячої установи у селищі Куряж поблизу Харкова. Цей ризикований крок підтвердив правоту педагога щодо необхідності перспективи руху в житті колективу.

Однак такі сміливі, новаторські методи виховної роботи педагога-ентузіаста тогочасні науковці сприймали не схвально. Так, в процесі розгляду та обговорення виховних програм дитячих установ А. С. Макаренка – “Операційний план педагогічної роботи трудової комуни ім. Ф. Е. Дзержинського” і “Конституція трудової комуни ім. Ф. Е. Дзержинського” – його звинуватили у зайвій емоційності, в намаганні перевернути всю тогочасну систему соціального виховання, у використанні несоціалістичних за змістом педагогічних категорій “обов’язок, честь, право” та відсутності в його виховній роботі класової лінії.

І все ж у боротьбі з ідейними опонентами Антон Семенович продовжує втілювати в життя свою виховну систему, розвиваючи і доповнюючи її новими педагогічними знахідками вже у стінах організованої ним у 1927 р. дитячої комуни ім. Ф. Е. Дзержинського. Саме тут він розгортає успішний навчально-трудоий експеримент, у ході якого було налагоджено справжнє виробництво комунарами необхідної країні передової техніки: фотоапаратів “ФЕД” і електричних свердел. Вихованці не лише заробляли кошти на власне утримання, а й за колективним рішенням надавали матеріальну допомогу комунарам-випускникам. Комуна стала справжнім взірцем виховання морально-стійких, працьовитих та щасливих юнаків і дівчат. Він збагачував своїх вихованців новими ідеями, готував їх до творчого трудового життя, організовував нові людські відносини і взаємини, створюючи їх у боротьбі зі старим світом, який відживає, але все ще сильний своїм багатотисячним досвідом. Саме тому наукові положення і поняття, вироблені А. С. Макаренко, зберігають всю свою актуальність і сучасність.

Провідним у педагогічній теорії Антона Семеновича є вчення про колектив, як основний і вирішальний фактор виховання всебічно розвиненої особистості. Це основне положення своєї педагогічної теорії Макаренко поширює і на сім’ю. Тому педагог неодноразово висловлювався проти так званої “системи однієї дитини” в сім’ї, бо виховувати колективність можна лише в такій родині, де є кілька дітей.

Другою основою виховання в педагогічній системі А. С. Макаренка є праця. Великою заслугою педагога є те, що він розглядав працю не лише з точки зору продукування матеріальних цінностей, а й з точки зору його психолого-педагогічного значення. Визначний педагог довів це на

практиці можливість поєднання навчання з продуктивною працею. У комуні ім. Ф. Е. Дзержинського вихованці працювали по чотири години на день, а решту часу відводили навчанням в школі-десятирічці.

Третьою основою в педагогічній теорії А. С. Макаренка є виховання свідомості, почуття обов'язку і відповідальності. Почуття обов'язку перед Батьківщиною, уміння враховувати кожен крок своєї діяльності і поведінки з точки зору інтересів суспільства він ставив вище за все.

Свій досвід і педагогічні погляди А. С. Макаренко втілював у творах (писаних російською мовою): "Марш 30-го року" (1932 р.), "Педагогічна поема" (1933-1935 рр.), "Книга для батьків" (1937 р.), "Прапори на баштах" (1938 р.), статтях "Про комуністичну етику", "Комуністичне виховання і поведінка" та ін. Найбільш повне видання творів А. С. Макаренка в українському перекладі вийшло у Києві в 7 томах у 1951-1953 рр. Система А. С. Макаренка мала вплив на розвиток радянської педагогіки, а також на письменників, що писали для дітей і юнацтва. Творчість А.С. Макаренка вивчають у багатьох країнах світу. Центр міжнародної Макаренської асоціації міститься в Полтавському державному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка. Для нагородження передових педагогів в Україні є медаль А. С. Макаренка.

У Державному архіві Полтавської області зберігаються документи, за якими можливо частково прослідкувати діяльність та виховну працю А. С. Макаренка у трудовій колонії ім. М. Горького. Зважаючи на те, що таких документів збереглося дуже мало, кожен з них становить велику цінність. Матеріали, пов'язані з долею колонії знаходяться у фондах Полтавського губернського та окружного виконавчих комітетів. Цікаву інформацію можна також знайти і у фонді "Колекція фотокопій документів по історії міста Полтави та Полтавської області". Опрацьовуючи відповідні документи, можна зробити висновки, що А. С. Макаренко був і талановитим педагогом, і блискучим керівником-організатором. Адже, зміст багатьох листів, які він надсилав до різних інстанцій, говорить не тільки про постійні фінансові та господарські труднощі, пов'язані з діяльністю колонії, а й пропонує виходи із тої чи іншої ситуації. Так, 21 березня 1921 року, у листі до Полтавського губернського відділу народної освіти, А. С. Макаренко рішуче ставить питання про повернення колонії речей, вивезених з маєтку Трепке: "На доповнення до рапорту мого від 25 лютого за № 81 уклінно прошу якнайшвидше розв'язати питання про повернення вивезених з колонії речей. Зі свого боку вважаю, що розв'язання питання шляхом створення спеціальної комісії не може привести до мети. Бібліотека, інструменти і землеробське знаряддя потрібні колонії зараз, робота комісії обов'язково затягнеться на кілька місяців, якщо комісії взагалі вдасться зібратися. На кожному кроці комісія накраплятиме на труднощі, які виникатимуть в наслідок того, що речі розкидані по всій волості, здебільшого у приватних осіб. Єдиним виходом я вважаю видачу мандата на право

негайного одержання належних колонії предметів з необхідним застереженням про допомогу з боку волосної міліції і комнезаможів” [1].

Піклування А. С. Макаренка не закінчується вирішенням проблем господарського характеру. Завідувач колонією у 1920-х рр. тут розгорнув справжню культурно-освітню роботу. Однією із таких спроб було звернення голови педагогічної ради Трудової колонії імені Горького А. Макаренка до обласного Інспектора дефдитустанов Харківської області із проханням про асигнування колонії 70 000 рублів на придбання духового оркестру. У цьому листі, датованому 3 серпня 1923 року, досить переконливо викладаються причини необхідності такого кроку у виховній роботі підлітків. Педагог стверджує, що уміння гри на духових інструментах може слугувати дітям як засіб заробітку у майбутньому.

Серед матеріалів справи Всеукраїнської центральної профспілки робітників освіти про взяття шефства над Полтавською колонією ім. Горького зберігається лист від 7 серпня 1925 року: “Шановний товаришу! Президія ВУЦП РОБОС ухвалила відпустити своїй підшефній колонії 600 карб. на придбання інструментів для духовного оркестру. Гроші Вам буде незабаром переказано ...” [1].

Крім виховної роботи з дітьми та господарських питань, завідувач колонії не забував про необхідність створення здорової атмосфери у педагогічному колективі. Вихователі та вчителі були завантажені як виховною, так і фізичною працею. Оплата праці була мізерною. Тому Макаренко, розуміючи можливий напружений психологічний стан колег, звертається до Народного Комісаріату освіти Української РСР із проханням звернути увагу на складне фінансове становище даного виховного закладу та оплату праці працівникам колонії.

Думки та переконання А. С. Макаренка, які викладалися ним у листах та зверненнях до відповідних органів влади, установ та інспекцій в основному не уміщалися на одному аркуші паперу. Застосовуючи властиві йому прийоми впливу, талановитий педагог детально описував матеріальні проблеми виховного закладу. Документи свідчать, що лише упродовж кількох років у напівзруйнованому маєтку Трепке, завдяки ініціативам А. С. Макаренка, відбулися справді вражаючі зміни.

Паралельно з напруженою роботою в комуні на початку 30-х років А. С. Макаренко починає публікувати свої перші літературно-педагогічні твори. У становленні Макаренка-письменника велика роль належить М. Горькому, який запропонував йому написати книжку про його виховні досліді, про погляди на етику людини соціалістичного майбуття.

Започаткував свою літературну працю Антон Семенович в 1930 р., коли в Харкові вийшла друком невелика книжка “На велетенському фронті” (у співавторстві з М. Фере). Другою була повість “Марш 30-го року” (1932 р.), тоді ж створено п’єсу “Мажор” [4]. У той час А. С. Макаренко розпочав роботу над всесвітньо відомим твором “Педагогічна поема”, де

в художній формі відобразив реальну історію колонії. Першим рукопис прочитав М. Горький і вже у 1933 р. вийшла перша частина цього твору, в 1934 р. – друга і в 1935 р. – третя. Згодом, узагальнивши набутий виховний процес, педагог видав “Методику організації виховного процесу” (1936 р.). У 1937 р. виходить перший том “Книги для батьків”, наступного року – художньо-педагогічний роман про життя комуни ім. Ф. Е. Дзержинського “Прапори на баштах”.

Літературна діяльність захопила Антона Семеновича, хоча ще певний час він поєднував її з педагогічною. У липні 1935 р. його призначили помічником начальника трудових колоній Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР, і він переїхав до Києва. Під час листування з М. Горьким педагог висловлює пристрасне бажання присвятити себе літературі і оселитися в Москві. Він просить звільнити його від адміністративно-педагогічної роботи. Проте нарком внутрішніх справ України В. А. Балицький, високо цінуючи його, як організатора дитячих установ, не одразу погоджується на це. І у жовтні 1936 р. доручає Макаренку очолити занедбану в педагогічному відношенні колонію під Києвом, у Броварах. Вже через місяць стан справ у закладі змінився на краще, хоча це коштувало педагогу здоров'я.

Нарешті, наприкінці січня 1937 р. Антон Семенович переїздить до Москви й цілком віддається письменництву та громадсько-педагогічній діяльності. Він зустрічається з учителями, ділиться з ними своїм досвідом, читає цикл лекцій на радіо. Надто напружена робота ще більше підриває його здоров'я. 1 квітня 1939 р. А. С. Макаренко раптово помирає від серцевого нападу у вагоні приміського електропотягу. Похований видатний педагог у Москві на Новодівичому цвинтарі [2].

Антон Семенович Макаренко залишив багату педагогічну спадщину, написавши понад 150 творів (романів, повістей, сценарій, науково-педагогічних статей). За його творами зняті художні фільми. Педагогічний досвід Макаренка аналізують і вивчають як в Україні, так і у всьому світі. Макаренко розробив і здійснив систему виховання “важких дітей”, поєднавши у своїй педагогічній методиці теорію виховного колективу і практику трудового виховання. Здійснив реформування загальноосвітньої та професійної школи.

На батьківщині педагога, м. Білопіль, у 1979 р. було відкрито пам'ятник. На його честь у м. Києві названа вулиця, дитяча бібліотека. У м. Львові його ім'я носить середня школа № 50. У с. Ковалівка Полтавської області відкрито Державний музей-заповідник та ліцей-інтернат ім. А. С. Макаренка для обдарованих дітей. Про життя і діяльність письменника і педагога знято фільм “Разом із Макаренком” (1987 р.). А в 2003 р. редакцією журналу “Народное образование” запроваджено Міжнародний конкурс ім. А. С. Макаренка, який проводиться щороку 1 квітня – в День пам'яті великого педагога.

У Полтаві у 1982 р. А. С. Макаренку встановлено меморіальну дошку на фасаді корпусу Полтавського педагогічного університету; в 1951 р. іменем педагога названо вулицю.

Таким чином, науково-теоретична спадщина А. С. Макаренка є науковим підґрунтям для нинішніх і майбутніх поколінь педагогів. Вона ретельно вивчається у вищих педагогічних закладах України.

Список використаної літератури

1. Антон Семенович Макаренко і Полтавщина (до 125-річчя від дня народження А. С. Макаренка) [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.archives.gov.ua/exposition/anton-semenovich-makarenko-i-poltavshchina-do-125-richyaya-vid-dnya-narodzhennya-makarenka>.

2. Біографія А. С. Макаренка / Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського НАПН України [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dnpb.gov.ua/id/502/?PHPSESSID=10e738aeb0502d96f6c6eef3bc3a7f0>.

3. Бойко А. М. Педагогічна концепція А. С. Макаренка і Полтавщина (до 125-ї річниці від дня народження) / А. Бойко, М. Степаненко // Педагогічні науки : збірник наукових праць ПНПУ імені В. Г. Короленка. – 2015. – Вип. 56. – С. 5–13.

4. Життя, педагогічна і громадська діяльність А. С. Макаренка [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/10650913/pedagogika/zhittya_pedagogichna_gromadska_diyalnist_makarenka.